

SRETEN PETROVIĆ

Estetika i doživljaj

LJUBITELJU UMETNOSTI I LEPOTE

Beograd
2019
DERETA

Biblioteka
POSEBNA IZDANJA

Urednik
Nebojša Grubor

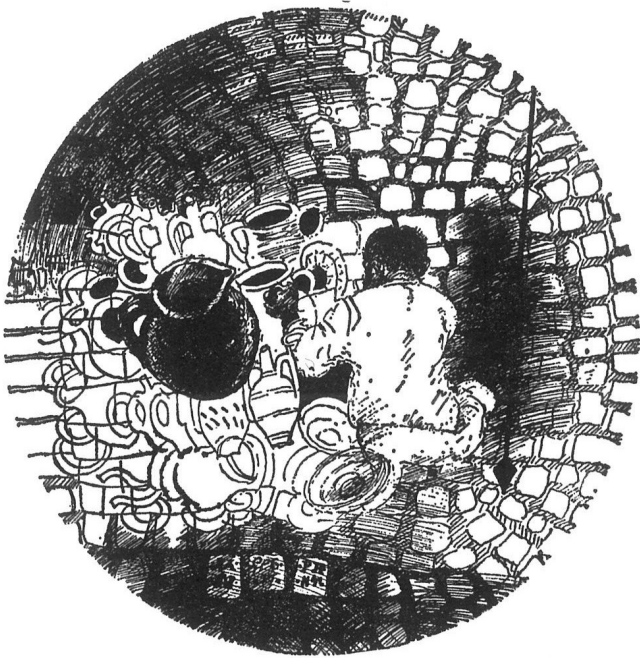
Ilustracije u knjizi

Ljubodrag Janković–Jale i Mladen Srbinović

Slika na koricama

Mark Šagal, „Seoski život“, 1925, Galerija Olbrajt-Noks, Bafalo

Copyright © ovog izdanja *Dereta*

Mladen Srbinović, *U grnčarskoj radnji* (crtěž)

La Letu

Ljubodrag Janković–Jale, *Rascvetavanje*, 1965 (crtež)

P R E D G O V O R

Za umetnika je „sve drugo“ samo sredstvo radi postignuća čisto estetskog cilja, tj. umetničke Forme! Za istinskog ljubitelja umetnosti i lepote „estetsko po sebi“, u tim formama, često je samo sredstvo za ostvarivanje i mnogih drugih uživanja!

Umetnička dela naše civilizacije, koja su stolicima stvarana, dostupna su većini ljudi sveta – svakako, u zavisnosti od nivoa prosvćenosti, materijalnih i drugih uslova. U središtu zanimanja ove knjige nalaze se čovek i njegov odnos prema umetnosti, a i neka pitanja koja se tiču opštenja s umetnošću. Neće biti zanemareni mesto i uloga umetničke kritike, teorijske rasprave koje se vode o ukusu, najzad, sučeljavanje sa teorijskim stanovištima povodom umetnosti. Sve to na određeni način, osim naučnom doprinosu samoj stvari, daje i svojevrsan šarm ovoj vrsti kulture.

Kada govorimo o umetnosti, a u odnosu na druge forme duha: nauke i morala, filozofije, ovde se, u raspravi o doživljaju estetskog, o lepoti i umetnosti, već prilikom izbora umetničkoga dela koje će se čitati ili gledati odnosno slušati, na samom početku otvara uobičajeno pitanje o *ličnom ukusu* svakoga pojedinca. Zainteresovanost za ukus neizbežno pokreće razgovor o smislu same umetnosti. Publika i svaki pojedinac susreću se odmah sa javno iznetim ocenama o pojedinim novim umetničkim delima. A takve ocene, izuzetno važne za život same umetnosti, čak i kada su veoma različite, neretko

i sporne, ovde se smatraju legitimnim propratnim pojavama u diskusijama o ukusu.

Osim učenih i kritički nastrojenih pojedinaca, već i svaki konzument koji prilazi umetnosti ima svoj stav, svoj ukus i oseća da na to ima suvereno pravo! Može slušati muziku, čitati, na primer, roman koji hoće i pri tome je motivisan da u odabranom delu traži šta mu je drago. Ali, takođe, ne oseća se obaveznim da svako svoje uverenje i osobeni ukus javno saopštava, a ako to već i čini, ne smatra se dužnim da to borbeno brani i polaže za to neke vrle dokaze.

Publika, i u tome svaki pojedinac, principijelno uzev, ponaša se sasvim slobodno prema delima umetnosti. Čak bi se moglo reći da se na isti način ponašaju i sami umetnici. Prisetimo se samo slobode izbora sadržaja, tema i načina rada likovnih umetnika, pisaca, pesnika, kompozitora. Može se, na primer, grožđe na jednoj slici naslikati toliko verno, naturalistički, recimo, kako je to radio grčki slikar Zeuksis, da su ptice, prema legendi, sletale na umetnikovo platno, ključajući zrna! No, slikar može, takođe, prikazivati predmete prirode i sasvim stilizovano, svedeno, čak i sasvim potisnuti realan prizor.

Prema tome, kao god što je slikar imao slobode u odabiranju tema, ideja, ali i u načinu transponovanja „viđenog“, istu slobodu ima i dramski pisac, kompozitor umetničke muzike. Jednom rečju, isto pravo izbora ostavljeno je i recipijentu, svakom radoznom pojedincu kada se nađe u muzeju pred nepreglednim brojem velikih umetničkih dela sveta, ili pred isto toliko knjiga u biblioteci, na sajmu knjiga. Neko će, može biti, oduševljeno zastati pred slikom zalaska sunca, čijim prizorom je, inače, i u samoj stvarnosti opčinjen. Zašto da ne, čak nam to može i otvoreno saopštiti! Drugi će tragati za prikazom predela, u kojem je, moguće je, nameran i da sagradi kuću, dok će treći uživati u samim slikama, u majstorstvu umetnika da naslika „estetski čistu kompoziciju“.

Jednom rečju, svaki „konzument“ ima, doslovno, pravo da slobodno izabere koje god umetničko delo za svoje uživanje, ali i slobodu da resko odbije da sa produbljenim zanimanjem gleda izložene

slike ili čita čak i estetski najvrednija umetnička dela. Dakle, ovde je reč o pravu, čak i o samovolji radoznaloga konzumenta da ga povedu isključivo sopstveni interesi.

Najjednostavnije, mada ne i manje relevantno, ideja i osnovna svrha ove knjige jeste razmatranje jedne kulturološki i sociološki važne činjenice. Naime, celokupno tvoraštvo vrhunskoga umetničkog dometa – inače, rezultat genija naše civilizacije – na svoj način, i to u vrlo širokom luku interesovanja, *konzumira* devet desetina populacije a da se pri tome sa izvesnom sigurnošću može ustanoviti kako tek manji postotak odlazi na onaj sloj recipijenata koji se ovome carstvu umetničkih oblika prepušta sa krajnje *estetskim*, užestručnim (bolje reći, osobenim, bezinteresnim) zanimanjem.

Zašto sam se opredelio upravo za ovu, teorijski, odnosno estetički, prividno lagodniju temu od onih koje su bile predmet mojih ranijih radova: na primer, *Dekonstrukcija estetike*. Uvod u ontologiju stvaralačkog čina (2006) ili *Estetika u doba antiumentnosti* (2016)? U ovoj poslednjoj studiji problematizovane su, te zatim i osporavane glavne teze poglavito anglosaksonskih teoretičara umetnosti, a takvih ima i kod nas, čija je ključna ideja da za stvaranje *umetnosti* nisu potrebni *talenat*, ni *uobrazilja*. Na kraju, i sasvim radikalno uzeto, nisu potrebna ni sama *umetnička dela*. A ukoliko je već tako, vele oni, čemu onda uopšte služe *muzeji*?

Dovedeno je u pitanje svekoliko tvoraštvo koje danas postoji pod vidom čiste estetske umetnosti. Moje prethodne knjige bile su usmerene na pobijanje glavne teze antiumentničkih teorija i na osnovu njih poniklih tzv. „umetničkih praksi“, tj. surogata umetnosti, u vidu sofisticiranih ideja, koncepata i prezentacija političkih i ideoloških poruka. A sve to je u znaku performansa, instalacija, tzv. intervencijâ u prostoru. U takvoj atmosferi postalo je pretesno za istinske likovne umetnike – osim ukoliko nesrećni „umetnik“ prestane da se drži tradicionalnih slikarskih načela, te pristane na preobuku i preobražaj, pa tako postane atraktivni, egzibicioni zabavljač, upravo onakav kakvo-ga tržište kapitala traži da na tržištu bude „zapažen i potvrđen“!

Obe moje studije nastojale su da pruže argumente o tome šta, uistinu, jeste i treba da bude „prava umetnost“, a po ugledu na evropske umetničke tradicije. A ugledni eksponati takvoga umetničkog stvaralaštva nalaze se u muzejima i bibliotekama; izvode se u operskim i koncertnim dvoranama; prikazuju u pozorišnim kućama, u bioskopima. Dakle, reč je o reprezentativnim umetničkim delima koja su stvorena ranije, pre nas, ali su, srećom, i danas ovde sa nama, trajno opstajući. U knjizi *Estetika u doba antiiumetnosti* ukazuje se, koliko je to teorijski uopšte moguće, na profil „pravog, istinskog umetnika“ a da pri tome ne budu kažnjavani „šarlatani“ i „egzibicionisti“, koji za svoje novce, i to izvan zvanične kulturne politike, imaju prava da grade svoje umišljene kule vavilonske, pod svim normalnim uslovima – tačnije, „da ne remete“ i „ne ruše“ bahato simbole potvrđenih kulturnih vrednosti!

U trećoj studiji ove neobične trilogije, pod naslovom *Estetika i doživljaj*, koja je sada pred čitaocima, legitimise se upravo najšira, sasvim slobodna pozicija recipijenta, njegovo suvereno pravo na vlastiti doživljaj povodom značajnog „umetničkog dela“, ali i izvrsnih eksponata „lepe prirode“. Ovde je reč o zalaganju za stav da je *bespredmetno* zahtevati od publike, od konzumenta lično, bilo kakvu *prethodnu edukaciju* s ciljem da se on pripravi, učini podobnim za efikasno predavanje uživanju u jednom umetničkom delu, u lepoti predmeta. Jedino takvom pozicijom otvorenosti prema recepciji, na estetički i civilizacijski slobodan način, protežira se smisao postojanja vrhunske umetnosti.

Antropološki gledano, doživljalac je u prilici da se sâm probija kroz spletove estetske strukture dela, bez bilo kakvoga *a priori* omeđivanja njegove motivacije za prijem umetnosti. Svestan sam prigovora elitnog estetičara, koji će u ovakvom zauzimanju stava videti neku vrstu moje teorijske nedoslednosti. Zbog toga ću, najpre, ukazati na civilizacijsko pravo slobodnoga recipijenta da se bez prethodnih suspenzija vlastitih granica može naći i uživati u odabiranju umetničkih, dakle, estetskih formi koje odgovaraju meri njegovoga

emocionalnog ustrojstva i čulno profilisanim kvalitetima. Dosadašnje estetsko iskustvo višestruko je to potvrdilo. A ono se zasniva na dva očigledna oblika ponašanja.

Nepisano je pravilo da u muzej *ne može ući* svaka slika, već samo najbolja „umetnička“ platna! Svako može biti umišljeni slikar, te svoje novce trošiti i tako finansirati svoju privatnu radinost. No, kulturna politika ne sme članu zajednice braniti da svoju uverenost u talenat stavlja na kocku. Ali, isto tako, kulturna politika ne sme sredstvima zajednice finansirati otkup neproverenih dela „umetnosti“ za muzeje i galerije, ili njihovo publikovanje. Dakle, zajednica ne sme trošiti zajedničke resurse, kao što ne sme braniti građaninu da se bavi poslovima koji, kulturološki i finansijski, ne štete interesima zajednice.

Ali, u muzej *može ući svaki slobodan čovek*, kao god i u bilo koju instituciju kulture! Zajednica, a ni kulturna politika, nema nikakvog razloga da kontroliše kvalitet i stepen „estetičnosti“ svojih građana!

Iz tih razloga ova knjiga ima nešto lagodniji zadatak. U prethodnim radovima je, na osnovu teorijskih i kulturoloških razloga, osporavana praksa društveno i moralno nedopustivih mešetara, tj. proizvođača *surogata umetnosti*, koji su profitirali na fenomenu blefa. To je donekle i posledica okolnosti da je sfera umetnosti vazda, a još i danas, zbog nemogućnosti teorijskoga prodora u njeno biće, obavijena velom „misterije“. U knjizi *Estetika i doživljaj* najpre se uvažava pretpostavka da se čovek naše civilizacije susreće sa estetskim delima, posebno ranijih epoha, čija je humanistička vrednost vremenom potvrđena.

Uostalom, tako je i sa nespornim lepotama same prirode. U podtekstu ove knjige uvažena je još jedna antropološka misao. Naime, usredsređenost istinskog doživljavaoca, ljubitelja umetnosti na jedno ili više odabranih umetničkih dela – čak i da je senzibilitet toga recipijenta na startu nešto slabijega intenziteta – pretpostavlja da ta jedinka, budući da je biće roda, nosi u svojoj prirodi urođenu mogućnost, tj. osećanje za estetsko – uostalom, kao i sâm umetnik. Razume se, umetnikova darovitost je izraženija. Prema tome, senzibilitet

ljubitelja umetnosti, a i estetskoga uopšte, može se, po prirodi stvari, ukoliko ovaj nastavi da se zanima za svet estetskoga, dalje razvijati, pa, dakle, i sve više profilisati.

Pošto je umetničko delo predmet višeslojne komunikacije, okrenuto publici raznolikoga interesovanja, zbog toga nije nikakva jeres što će te iste recipijente nositi najrazličitiji privatni „interesi“ i pobude. Kao što prilazimo „prirodi“, sa naučnog, ali i filozofskog, estetskog stanovišta, tako isto, činimo to i sasvim utilitarno. Dok jedni koriste prirodu za ciljeve ratarstva, a drugi uživaju u njenoj lepoti, dok pri tome ne moraju neminovno pokretati pitanje kakav bi mogao biti pravi, „istinski“ odnos prema njoj, tako je i sa delima velike, nazovimo je, elitne umetnosti.

Takvi pristupi ni na koji način ne mogu odmoći „estetski posvećenom“ čitaocu, gledaocu ili slušaocu umetničkog dela, koji će, malo drugačije, pristupiti umetničkom delu na svoj način – naime, koji će na takav način uživati u tom delu da to laiku može izgledati malo i „pomereno“, ali svakako drugačije od onoga kako ga je sâm umetnik doživeo. No, tu je sada i novo pitanje. Ko uopšte, a i kako, može precizno ustanoviti, ukazati na ovu razliku? Ko danas uopšte može znati kako je Sofokle doživeo svoje delo i, kao što jednom reče Pikaso, iz koje je to daljine i dubine nadošlo piscu, slikaru da baš tako napravi svoju dramu, svoju sliku?! A i zašto je uopšte potrebno znati šta je sâm pisac, umetnik o tome mislio i kako je oblikovao svoje delo?!

Zadatak ove knjige je, prema tome, da pokaže kakva je civilizacijska, humanistička funkcija vrhunske umetnosti, koja svoj opšti, tzv. antropološki cilj ostvaruje u svakoj mogućoj – dakle i pre svega, „interesno zasnovanoj“ – recepciji, koja se, uslovno i sasvim slikovito rečeno, ostvaruje, metaforički, u devet desetina slučajeva od svih oblika recepcije, dok se onaj projektovani (?) „čisto estetski“ doživljava – ne bez oscilacija u intenzitetu – odvija tek u populaciji od jedva desetoga dela ukupnog broja žitelja na planeti.

Dakle, ova knjiga će osvetliti sve modalitete recepcije umetničkog dela, počev od čisto estetski intoniranog doživljaja do više

vanestetskih formi. U ovom slučaju „vanestetski“ interesi i na njima zasnovani doživljaji umetnosti nisu u opoziciji sa „humanističkim idealom“. Ako svako ko iskreno pristupa velikom umetničkom delu, bez obzira na ciljeve i interese koje ima, istinski doživljava samo to delo, ono je već ostvarilo civilizacijski interes! Istinska umetnost nije štetočinska, ona ne kvari ljude!

Ako je tačno da umetničkog dela uopšte nema, a neće ga ni biti ukoliko nije utemeljeno na podlozi koja mu garantuje reprezentativan *estetski oblik*, apsolutna je neistina da je jedini cilj baš tako oblikovanoga umetničkog dela – da je ono u tome obliku stvoreno samo zato – kako bi u njemu isključivo senzibilni pojedinac mogao zadovoljiti svoju znatiželju! Uostalom, da li smo se zapitali kakva je uopšte korist od izazivanja baš takvoga čisto estetskog zadovoljstva čoveka *istančanoga* ukusa?

Mali je procenat onih koji će se – budući pokrenuti čisto estetskim oblikom umetničkoga dela – baš tom činjenicom namah preobratiti, i to na način da će napustiti posao kojim su se do tada bavili i započeti da sami oblikuju umetnička dela! Malo je verovatna pretpostavka da postoji takva i tolika saglasnost između estetske intencije jednog *stvorenog dela* i respektabilnog „senzibiliteta“ recipijenta da bi se doživljavao pokrenuo, a onda i preokrenuo iz kontemplativnog stanja u kojem se nalazi, te završio u sličnom, ali sada „produktivnom“? Najpre, priroda istinskoga „estetskog dela“, čiji je autor nadahnuti, talentovani umetnik – neki vele i genije – i struktura „senzibilnog“ recipijenta, jesu unekoliko slične po afinitetu, ali su veoma različite s obzirom na pragmatične konsekvencije.

Na kraju, velika umetnička dela sa izrazito „estetskim“ obeležjem, budući da predstavlja jednu od bitnih duhovnih odlika čoveka, zbog te osobine imaju univerzalni, civilizacijski doseg. Uostalom, tako je i sa drugim darovima Duha. Zar se čovečanstvo ne divi, na isti način, velikanima nauka, izumima Nikole Tesle, otkrićima Pjera i Marije Kiri, Džemsa Vata, Njutna? Zar nije reč o takvim značajnim naučnim

delima koja su po svojoj svrsi, korisnim posledicama, istovremeno velika dobit za sve ljude?

Diviti se otkriću, odnosno razumeti veličinu jednoga naučnog otkrića, može, doduše, motivisati neke mlađe talente da studiraju elektrotehniku, medicinu. No, ako se to ne dogodi, ovim velikim izumima jednako će se, i to bezrezervno, diviti ne samo učenjaci domicilne struke, već i znalci i naučnici drugih oblasti, ali, i to je ovde posebno važno, diviće se tome doprinosu bez ikakvoga kompleksa i zavisti, jednako i nedovoljno učeni, koji su izvan naučnoga interesovanja ali razumeju svrhu tih otkrića i njihov značaj za Čoveka.

Prema tome, zar naš odnos prema genijalnim umetničkim delima nije isti? Ako i ne pokrenu mlade umetničke talente da se trajno posvete slikarstvu, glumi, muzici ili književnosti, zar velika dela iz ove oblasti, čak i kod krajnje neukih ili onih bez talenta, neće pokrenuti u njima nešto drugo, a plemenito – entuzijazam, veru u snagu čovekovoga duha, nadajući se da se svet i naša egzistencija mogu učiniti znatno boljim? Uostalom, ako ona velika umetnička dela i ne pokrenu recipijenta na lični stvaralački pomak, ona u njemu, sigurno, neće proizvesti nikakvu štetu, ma iz kojega se razloga čovek divio ovim delima.

U ovoj studiji, svakako, reč je i o jednom izuzetno važnom, možda i najtežem estetičkom pitanju, koje ćemo, bez ikakve sumnje, pokušati da raspravimo. A nezaobilazno je pitanje kako odrediti tipičan ili karakterističan *profil* – jednostavnije, *idealtipski* mogućan izgled čoveka koji se posvećuje umetničkom delu, koji čita i sluša, gleda slike? Otprilike na sličan način i običan čovek, a ne samo znalac, zamišlja umetničkog doživljavaoca u liku *umetničkoga kritičara*.

Zapitajmo se šta o tome misli običan građanin. Za njega je *umetnički kritičar*, najpre, čovek koji o romanima zna sve što je potrebno. Naime, takva ličnost je, kako ga on vidi, „načitan“ čovek, autoritet u ovoj oblasti, no koji istovremeno „zna“, ali i dobro „oseća“ šta je, na primer, u jednom romanu ono što ga čini „umetničkim“, „estetskim“ delom. Upravo zbog toga, kako se ovom građaninu čini, umetnički

kritičar, budući da sve to vidi bolje i dublje, preporučuje roman našoj pažnji. Razume se, da li je sve baš tako? Videćemo.

U ovoj studiji treba da pokažemo zbog čega ljudi vole umetnost i druguju sa umetničkim delima. Zašto nam je potrebna umetnost i šta uopšte znači doživeti umetničko delo? Neko će postaviti pitanje kako se ovaj proces odvija i šta se doista zbiva u duši senzibilnog recipijenta dok gleda jednu sliku ili čita uzbudljiv roman, sluša jednu sonatu? I ne samo kod njega već i kod svakog drugog ljubitelja. Želimo da razumemo šta sve pokreće tako različite konzumente da se posvete umetničkom delu.

Da li to što se prepuštaju čarima jedne određene muzike ili baš konkretnog romana ima neke veze sa njegovom tipološkom strukturom ličnosti, koja mu je, a u odnosu na nekog drugog, sasvim prirodno i bez njegove volje usađena, ili je to zbog nekih drugih činilaca, koji nisu nimalo zanemarivi prilikom često spontanoga oblikovanja njegovog ukusa. Čitalac ove studije upoznaće se sa brojnim razlozima koji su uticali na formiranje njegovoga, baš takvog, individualnog ukusa. Ali, isto tako, on će možda bolje razumeti zbog čega je njegov ukus „njegov“ i da li u tome postoji, nimalo slučajno, nešto što je bezuslovno, vremenom obojilo i formiralo baš takav njegov lični stav. I ne samo prema umetničkom delu! Uostalom, na osnovu analiza i primera koje ćemo ovde priložiti on će barem steći neku mogućnost, pa i izvesnost, sigurnost da razume, te zatim opravda zašto su ukusi, svakoga od nas, i ne samo povodom umetničkih dela, baš „takvi“, a ne drukčiji. Reč je o razumevanju naše sopstvene, nazovimo je tako, lične jednačine – „logike“ našega ukusa.

Kada budemo u stanju da to dokučimo, neće biti teško objasniti zbog čega veliki broj iskrenih ljubitelja umetnosti, čak i sa ne baš istančanim senzibilitetom, želi da se suoči sa umetničkim tvorevinama i da, na svoj način, uživa u njima. Uostalom, ovde će se naći i osobe koje, strogo estetički posmatrano, imaju čak potpuno neadekvatnu, sasvim iskrivljenu, a prema pogledu „učenjaka“, pogrešnu

repciju umetnosti, no ipak i takvi pojedinci, moralno uzev, čine front istinskih nosilaca simpatije za umetnost. A i nešto vrlo važno.

Šta stručnjak, kritičar ili estetičar previđa kada sluša recipijenta koji mu iznosi apsolutno naopako „mišljenje“ o umetnosti, pa čak i onda kada mu o delu koje mu se veoma dopada iskazuje niz „nesuvislosti“? Stručnjak ovde previđa činjenicu da se, kod iste osobe, *suštinski* razlikuju njena, čak i naopako artikulisana kazivanja, koja on iznosi reprodukujući glas svoga Razuma a na odziv doživljaja o delu, od samog *osećanja* povodom istoga dela te iste ličnosti – dakle, osećanja koje je katkada više nego zrelo i istinski estetsko!

Podsetiću čitaoca da je umetničko delo, pored svoje univerzalne vrednosti – kakvu, doduše, nosi i veliko naučno otkriće – ipak, a to je ovde odsudno, na naročit način nezaobilazno zaodenuo *individualnom*, skroz-naskroz *ličnom formom*, *bojom* umetnika, koja je – često čujemo – njegov prepoznatljiv „rukopis“. Upravo zbog te činjenice ne iznenađuje što se čitav svet divi Ajnštajnu, ali i Njutnu, a da se, u toj glorifikaciji opštih vrednosti njihovih izuma, na samim tim otkrićima gotovo ne opažaju nikakvi tragovi njihovih, dakle naučničkih duša. A on ima i osećanja i duše, jer bez njih ne bi ni bilo zasnivanja dela!

Međutim, kada je reč o umetničkim delima, koja su uvek data kao sasvim konkretna „remek-dela“, odlučujuće je baš to što je uz njihovu univerzalnu vrednost obavezno prepoznatljiv *lični* momenat pojedinanog umetnika, koji je utkan u svakoj pori njihovog dela, i samo kroz to individualno i neponovljivo ozračuje se i Ono što tendira ka Univerzalnom i trajnom!

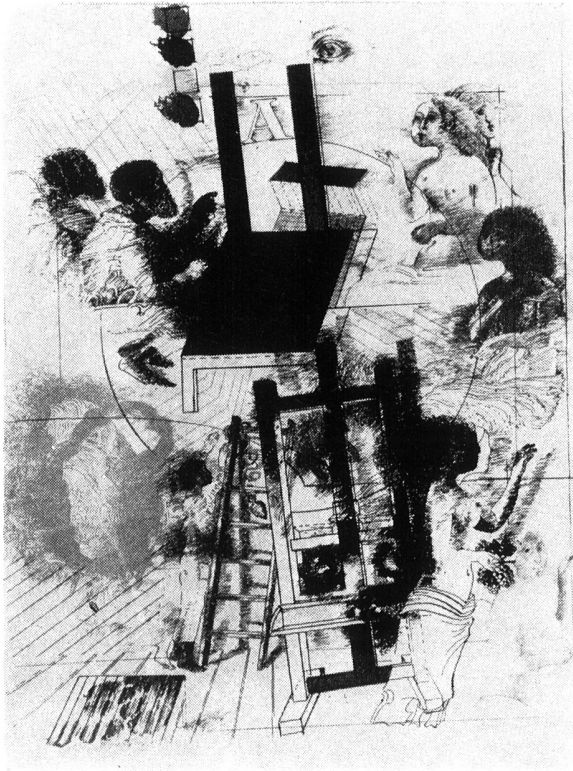
Kada se neko divi Leonardu, ali ne i Pikasu, on to čini zato što je Leonardovu sliku „lično“ duboko i potresno doživeo pre svega gledajući njegovu „Bogorodicu u pećini“. On pri tome ne spominje Leonardovu „Mona Lizu“, koja ga je delimično ostavila ravnodušnim! Pa ipak, taj isti recipijent Leonardove slike, kada ocenjuje doprinos Ajnštajnovе teorije relativiteta, postupа sasvim drugačije. Osim racionalnog priznanja vrednosti izuma ovoga velikana nauke, svaki osrednje obrazovani čovek, ako smem da se tako izrazim, apsolutno

ništa „lično“, još manje duboko, oseća prema teoriji relativiteta, tako da njegovo divljenje Ajnštajnu ne prati nikakva lična emocija, a ni „doživljaj“. Njegovu ocenu prati glas njegovoga Razuma!

Analize i razmatranja kojih će biti u ovoj studiji, iz navedenih razloga, držaće se sledećih vrednosnih načela. Najpre, trebalo bi da budu podržane sve vrste recepcije umetničkih dela, od estetski *manjkavih* i sasvim *pogrešnih*, do estetski *respektabilnih*. Prema tome, ovde se nećemo osvrtni na tzv. vrednosno-estetski stav, tj. na dispoziciju ličnosti za estetsko. Isto tako, merilo te afirmacije neće se obazirati na obrazovni nivo uživaoca, niti na podobnost koju toj ličnosti, sa određenim ukusom, podupire njen socijalni status – osim jednog važnog uslova.

Naime, da je svaka recepcija, svaki oblik doživljaja umetničkog dela utemeljen na „iskrenoj“ potrebi čoveka da uspostavi prisan odnos sa umetničkim delom kao takvim! Nema nikakve sumnje, takva ljubav prema umetnosti može biti čak i sasvim svedena, fiksirana samo za jednu vrstu umetničkog, ako hoćete, čak i samo za jednoga velikoga pisca, slikara, kompozitora, pesnika. Dakle, takav stav ljubitelja ne mora bezuslovno zahtevati i njegovu ljubav za sve umetnike sveta, niti obožavanje svih „remek-dela“, osim njihovoga kultivisanog uvažavanja! Kao kvalitet, kao dovoljan razlog za to, slovi već i sâm blagonaklon susret čoveka sa jednim velikim umetničkim delom. I takvo držanje još je na liniji čovekove duhovne, estetske promocije.

Ovako određena pozicija, a koju ova knjiga promovise, već nika-ko nije na programskoj liniji jedne demagoški shvaćene „demokratske kulture“, već je zasnovana antropološki. Imam u vidu uslovno izrečenu, ali smislenu mantru da znatna većina populacije komunicira sa umetnošću upravo na ovome talasu. Sasvim zaoštreno, a i otvoreno rečeno, nije toliko važno da li je neko podoban za nauku već činjenica da ne osporava uspon saznanja! Prema tome, i samo ispoljavanje ljubavi prema prirodi i umetnosti znak je visoko podignute zastave „lepote“!

Mladen Srbinović, *Teškoće* (crtež)

P R V I D E O

ČOVEKOVO PRAVO NA LEPOTU I UMETNOST

U V O D

Da li postoji principijelna razlika u doživljaju između onoga koji *estetski* uživa u nekom psalmu od nekoga drugoga ko u tom psalmu traži *religijsko* uživanje? Ili je možda stvar u tome što prvi ima uživanje povodom *estetskih* momenata, povodom forme i govora, snage izraza i mnoštva doživljaja, dok drugi doživljava samo religijski sadržaj.¹

MORIC GAJGER

Ako bismo hteli da stvar postavimo plastičnije, na primeru koji se odnosi na motive uživanja povodom umetničke književnosti, mogli bismo pitanje postaviti ovako: kakva je razlika između onoga koji *estetski* uživa čitajući *Rat i mir* od onoga koji, ponesen istim književnim delom, uživa u poglavlju u kojem Tolstoj opisuje poraz francuske

¹ Moritz Geiger, *Beiträge zur Phänomenologie des ästhetischen Genusses*. 2. unveränderte Auflage, Tübingen, 1974, 63–64.

vojske? Neko bi rekao kako prvi uživa u čistoj *literarnoj formi* koja je neposredni odjek *estetskih* momenata dela, dok se drugi čitalac ne obazire toliko, a, možda, i nimalo na *literarni sklop romana*, već je živo usredsređen na opise haosa, rasula pohlepnihi Napoleonovih vojnika.

Pitanje koje primer pokreće ne odnosi se samo na teorijskoestetičku stranu čitanja romana, već i na nimalo beznačajan krug životnih pitanja koja tište pojedine ljude a povezana su, katkada, i sa problemima koji iskrsavaju u njihovoj svakodnevnici, koji su vezani za njihovo odrastanje, život u porodici, za ljubav. Ovde odmah zapažamo kako teoretičar koji istražuje razloge iz kojih se čita jedan veliki roman ima u vidu dva različito profilisana interesovanja koja pokazuju dve vrste čitalačke publike.

Estetičar će nas i dalje uveravati kako je iz ugla *estetike* važno da se jasno razdvoje dva upečatljiva teorijska interesovanja, jer upravo ona dovode do toga da imamo sada i dva specifična, ali i veoma različita doživljaja. I već čujemo kako nam učenjak dobacuje da samo doživljaj onoga prvog čitaoca potvrđuje svrhu postojanja literarnoga dela, tj. *romana* kao književnoumetničke tvorevine. A kada takav roman i naiđe na upravo zamišljenog, idealnog čitaoca, onda će se kod njega i dogoditi onaj „estetski“ doživljaj.

Ali pogledajmo šta imamo na suprotnoj strani, kod znatnog broja čitalaca? Oni su svakodnevno predani svojim životno važnim poslovima, pa ukoliko, pored ostaloga, ugrabe vremena, oni se predaju čitanju, a možda i drugim umetnostima, ali i neophodnim životnim poslovima, te, svakako, i zabavi. A sada o doživljaju ovog drugog profila čitaoca, koji je zadržao pažnju kod jednog izolovanog aspekta romana: zašto se tako opredelio? Zbog toga što su se poklopili njegovi lični interesi i aspiracija sa opisima radnje na tome delu romana, i tako pokrenuli *snažne emocije*, za šta se već potrudio genijalni pisac romana, Lav Tolstoj.

Da se razumemo, i taj delić, to poglavlje romana uopšte nije *estetski* nevažno za strukturu čitavoga književnog dela! Da je tako, sâm bi ga pisac smatrao suvišnim, zar ne? Međutim, baš tako istrgnut

deo iz konteksta celine romana – strogi estetičar neće propustiti da doživljaju toga čitaoca pripiše karakter „neestetskoga“ udara na roman, i to samo zato što se uživatelj romana usredsredio na deo koji mu je probudio emocije. Razume se, kritičar ne vidi, ili mu se ne čini važnim, što će upravo taj pozitivni efekat koji je čitalac poneo o romanu, preporučiti prijateljima da ga pročitaju. Eto, to je, u osnovi realna, životna situacija u kojoj se nalazi najveći deo čitalačke populacije, ljubitelji umetnosti, koji odvajaju vreme za druženje sa knjigama, slikama, muzikom. Dakle, šta su ove dve vrste čitalaca doživele čitajući Tolstojevo delo, ili slušajući psalm?

Povodom primera koji smo naveli iz dela estetičara Morica Gajgera, videli smo kako su ovde sasvim zaoštrena dva modela čitanja, a i dve vrste publike. Naime, prilikom slušanja psalma: „prvi recipijent uživa povodom *estetskih* momenata, povodom forme i govora, snage izraza i mnoštva doživljaja, dok drugi doživljava samo religijski sadržaj“.

Principijelno, svaki teoretičar koji posmatra umetnost – kako se učeno kaže – sa ontološkim zanimanjem postupio bi na isti način kao i Gajger. Prema tome, i on bi se saglasio sa ocenom estetičara. No, važnost takve ocene ima smisla samo prilikom odlučivanja stručnjakâ, estetičarâ, istoričarâ umetnosti o tome kojem umetničkom delu, npr. nekoj slici, dati prednost, imajući u vidu da samo najbolja ostvarenja treba da budu otkupljena i tako postanu deo stalne postavke u nacionalnom muzeju.

Zbog takve odluke, odnosno prakse jedne promišljene kulturne politike, veoma je važno da stručna tela, komisije, žiriji, sastavljeni od najboljih kritičara umetnosti, kompetentno odlučuju treba li određeno delo da bude u muzeju, u biblioteci, proglašeno za roman godine, pri čemu je bitan uslov da u pogledu estetske vrednosti ono zaista bude najbolje ocenjeno. I to je sasvim korektno.

Međutim, kada se stvar osmotri iz sociološkog ugla i interesa kulture jedne zajednice, tada socijalna funkcija umetnosti poprima sasvim drugačiji izgled. Pođimo od činjenice da se u ustanovama kulture

– tačnije, umetnosti – već nalaze prestižna dela. Pitanje je onda: je li uopšte dopustivo da najpre utvrdimo u kolikoj je meri zainteresovani korisnik, neke od umetnosti uopšte estetski podoban kako bi se mogao valjano uključiti u proces recepcije, komunikacije sa umetnošću? Jedino što od svega znamo – razume se, i sasvim dovoljno – jeste to da za korisnika, tj. ljubitelja umetnosti, važi, kako je rečeno, nepisano pravilo pristojnoga ponašanja u javnom prostoru. I to bi bilo sve!

Ipak, na osnovu iznetih stavova mogu se postaviti i neka druga pitanja. Da li estetičar, imajući u vidu sada širi društveni interes, ozbiljno misli kada tvrdi kako se jedan roman čita pre svega iz „čisto literarnoga“ zanimanja? Da li se *Zločin i kazna*, kao jedno od hiljade „remek-dela“ ukupne svetske produkcije, čita isključivo sa ovom motivacijom? Naime, samo zbog toga kako bi kultivisani čovek zadovoljio „estetsko-književni“ interes? Uostalom, možemo se, takođe, upitati za čoveka koji u galeriji slika posmatra platno Ežena Delakroaa *Sloboda vodi narod*, ili, pak, sliku Paola Učela *Bitka kod San Romana*?

Da li će neko poverovati kako znatiželjni gledalac posmatra slike pre svega sa onim unutarnjim zanimanjem – to će reći, kako bi preko spoljašnjih slojeva sadržaja ovih dela dosegao do njihove unutarnje „estetske vrednosti“ – pri čemu je, da bi u tome stvarno i uspeo, i tako stigao do srži estetskoga, nužan uslov da odmah zanemari ili – kako tvrdi učeni teoretičar – da „stavi u zagrade“ baš to što inače na prvi pogled vidi? A on, očito je, na prvi pogled, vidi fantastično naslikane prizore borbe. E sada, teoretičar će mu savetovati, ukoliko nije kadar da ide dalje, već ostaje kod sižea, kod naslikane bitke, da ne može očekivati kako će domašiti do onoga krajnje estetskog ili *likovnog* Smisla dela!

Razume se, ne treba sumnjati da se u publici neće naći i veoma senzibilan ljubitelj literature, likovnoga dela, koji će se sa istančanom estetskom pažnjom posvetiti čitanju romana Dostojevskog, ili gledanju slika Delakroaa i Učela! Uopšte uzev, možemo zamisliti da u

publici jedne sredine ima ličnosti veoma različitih naklonosti prema umetnosti, a i osoba sa posebnim vrstama ukusa i opredeljenja.

Ne zaboravimo, institucije kulture i umetnosti vrše funkciju od javnoga značaja, one brinu o opštem interesu, a taj interes obuhvata sve građane jedne kulture! U pogledu ukusa, u tako mnogostruko razuđenoj publici mogu se očekivati i recipijenti, uživaoci umetnosti koji će pojedina dela, može biti, duboko „intuitivno“ doživeti, osetiti svu draž njihovoga „estetskoga bića“ a da svoj doživljaj nisu kadri da jezički iskažu, niti da to teorijski korektno elaboriraju?

A ima i takvih koji veruju da su osetili onaj najviši domet jednoga dela i naprežu jezik ne bi li sa velikom sigurnošću u to uverili. Ne bismo mnogo pogrešili kada bismo čak i posumnjali u iskrenost njihovih pogleda, znajući da ono što se osećanjima prima ne traži, *obavezno*, da bude prevedeno na drugu formu izraza, posebno takvu kakva je jezička! Prirodno je što ih neko među nama, još vispreniji no što su oni, može čak i kritički, i sasvim nepotrebno, propitivati za njihove teorijske razloge koji potvrđuju njihove stavove ukusa.

Jednom reči, u poslovima ukusa, u stvarima strogo „estetičke“ naravi, nije uvek sve tako izvesno. A teoretičarima je to od davnina bilo veoma dobro poznato. Naime, jasno je da se povodom estetskih formi, o lepoti stvari, u doslednom smislu, nikakvim racionalnim argumentima ništa ne može dokazati. Da i ne govorimo kako se jezički korektno teško može izreći ono što je uživatelj umetničkoga dela istinski i „do kraja“ predano *doživeo*.

Uostalom, kada neko istinski uživa u umetničkom delu, ima li prava, onako za sebe – uostalom, ko mu to pravo, inače, može osporiti – da svoj doživljaj racionalizuje, odnosno da to što „oseća“ iskaže svojim, čak i neobičnim rečima, na njemu prikladan način, onako „izokola“? Na kraju krajeva, ako već nešto duboko osećaš, zar o tome uopšte još moraš i misliti i kazivati o tome? Nema li čovek, pogotovu onaj osećajni, prava na svoju individualnu mitologiju, sebično čuvajući „estetsku magmu“ o doživljenom, o čemu nije u obavezi da svetu polaže račune?!

Povodom elitističke arogancije esteta, ovde ćemo malo ironizovati. Možemo li, naime, zamisliti šta bi se dogodilo kada bi nekome palo na um da konstruiše neki metod, možda instrument, koji bi se u praksi sistematski koristio u cilju diferenciranja, selekcije populacije – kako bi se dobila skala, dakle, i rang-lista u pogledu podobnosti, tj. kvaliteta estetskog ukusa – pa time i izvršilo određivanje adekvatnosti čulâ za određenu vrstu umetnosti?

Na primer, najefikasnije bi bilo da se takva testiranja izvode pre nego što pojedinci, društvene grupe požele, na primer, da kolektivno krenu na ekskurziju i u nekom gradu posete istorijskoumetnički muzej, kakav je onaj u Beču. A druga grupa u Milanu želi da sluša koncert ozbiljne muzike, dok bi se treća našla u redu ispred neke nacionalne biblioteke, opredelivši se za čitanje romaneskne književnosti! Pretpostavimo da bi tako svaki potencijalni „član biblioteke“ odnosno gledalac pozorišne predstave ili izložbe slika, najzad, slušalac koncerta ozbiljne muzike, najpre prošao svojevrstan estetički detektor „senzibiliteta“ kojim bi se utvrdio nivo njegove podobnosti za doživljaj umetnosti. Apsurdno!

Ovde, svakako, ne smemo zaboraviti da je svako umetničko delo – pogotovu umetnička književnost – višeznačna, slojevita forma koja sadrži niz različitih smislova, od kojih je, razume se, onaj „estetski“, kako je rečeno, upravo onaj odlučujući, a to je „čisto umetnički“ momenat. Razume se, on je jedan među ostalima, ali i najvažniji koji suštinski opredeljuje da jedno naštampano jezičko delo nije spisak uputstava za pravljenje kolača, već „književno umetničko“ delo. Taj činilac jednome delu umetnosti, prirodno je, daje status *estetske literature* i doprinosi *negovanju* i *kultivisanju ukusa* naroda. To je, dakle, nesporno.

Međutim, nesporno je i to da upravo ova činjenica nikako ne pretpostavlja da u jednom umetničkom delu – u romanu, na primer – nisu položena i druga, za *čoveka* kao *čoveka* – a ne samo kao *homo aestheticus*-a – dakle, kao kulturnog društvenoga bića, jednako važna mnoga druga značenja, a neka od njih i najvažnija?! Prema tome,

tačno je da je u umetničkom delu, sa estetičke strane gledano, zaista ova *umetnička* dimenzija najvažnija, jer upravo ona omogućava efektivnu estetsku komunikaciju za jedan, reći ćemo, *manjinski* sloj publike, sa naročitom osetljivošću za umetnost, a baš takvi su, na primer, i sami umetnici.

Ali, nisu svi recipijenti u rangu umetnika, niti su uživaoci umetničkih dela takvi. Pitanje je: a zašto bi uopšte morali biti sličnoga kroja? Najzad, za mnoge slojeve društva onaj čisto „estetski“ sloj dela uopšte nije dominantan, dakle, ni prevladavajući u svakodnevnoj kulturnoj komunikaciji. Tačnije rečeno, od ukupnoga broja svih, nazovimo ih, „kulturnih“ ljudi koji opšte sa umetnošću, od književnosti do muzike, u ovaj po broju najveći deo, koji umetnost doživljava na brojne načine, sa vrlo razuđenim interesovanjem – poslužimo se još jednom aproksimacijom – spada možda devet desetina svekolike umetničke publike.

Da li se, onda može dovesti u pitanje humanistički, a to znači i kulturni interes tolikoga sveta koji čita književnost, sluša ozbiljnu muziku i gleda dela likovne umetnosti? Umetničko delo, osim toga što govori na „čisto estetskom“ jeziku, svakako, možda i više od toga, zbori onim naročitim, na čulima i osećanjima sazdanim jezikom o problemima sveta i ljudi, događajima i istoriji, o moralu, o drami u čijem je središtu čovek!

Velika umetnost nikada nije bila u grupi nepodobnih tvorevina, na ivici „zla“, već je iznad svega služila duhovnoj dobrobiti čovečanstva – bez obzira, svakako, na sporadične političke i filozofske, katkada i religijske nesporazume, zbog kojih je bila predmet javnih rasprava, a i zabranjivana, čak i spaljivana. Jedan od takvih nesporazuma bio je, na primer, Platonov teorijski, čak i ideološki nesporazum sa Homerom, iako je veliki helenski pesnik nadživeo primedbe velikoga filozofa!

Crne stranice crkvenih hronika ispisala je inkvizicija, ali i pojedini crkveni uglednici, a sve to beše na štetu velike umetnosti. Ova je pošast zahvatila i ona nacistička čišćenja „biblioteka od svih knjiga ‘nedostojnih’ i ‘stranih nemačkom duhu’“, do staljinističkoga progona

modernista. Uostalom, čak ni dela sa nedovoljnim estetskim kvalitetom – uzmimo samo kič i šund – nisu, sama po sebi, nikada proizvela radikalno zlo, koliko god ih je Herman Broh baš takvima oglasio.

Stvar je, dakle, u tome što su sva umetnička dela u kulturnoj areni, u jednoj velikoj anonimnoj konkurenciji, u kojoj se vremenom imanentno uspostavlja sistem „trajnih vrednosti“. Što se talentovanog umetnika tiče, i on je, neizbežno, svagda u ringu. Na mukama je, najpre sa svojom sopstvenom, stvaralačkom borbom, a onda, pogotovu danas, sa izazovima globalnog tržišta. Ali, konačnu reč o veličini njegovoga dela, a baš je tako najčešće bivalo, retko je kada tragični umetnik dočekao. Procesu stvaranja umetnik se predaje celokupnim duhovnim bićem, stavlajući Sebe na kocku.

No, kako će se i kojim putem, potom, svi njegovi duševni registri, počev od talenta i nagona do osećanja, mašte i skepse, a zatim, njegovi uglovi posmatranja, kao i sve drugo što ulazi u delo, složiti, odnosno šta će iz svega toga proisteći i opstati, a delom i otpasti, da bi gotovo delo zaživelo i po mogućstvu nadživelo autora i tako preživelo, pokazaće budućnost, katkada stolecima udaljena od samoga tvorca dela.

To su razlozi koji opravdavaju moje zalaganje da se mora imati naročito razumevanje ne samo za „istinskog“, „estetski“ nastrojenog recipijenta, već i izuzetno poštovanje, često sasvim nesrećnoga, „istinskog umetnika“ koji radi na postignuću „velikoga dela“! I ne samo to. Sa pijetetom se, ako ne i znatno više, treba odnositi prema onim dušama koje gaje iskrenu *simpatiju* za umetnost, koliko god među njima bilo i takvih sa „estetski“ oskudnim čulom, ali ne i manjim srcem i ljubavi za umetnost.

Neka nas ne tišti saznanje da ima ljubitelja umetnosti koji lično posustaju u debatama kada se nađu na poprištu na kojem se razgovora o nekom aktuelnom romanu, prikazanom filmu, izložbi slika, na mestima, dakle, na kojima se sa estetičkim žarom nadgornjavaju kritičarska i teorijska pera. Za utehu, no ne i kao razložno opravdanje, podsećamo ljubitelja umetnosti na zanimljivu opasku, njima u

korist, reskoga teoretičara, koji je u odbranu francuskih umetnika od pregrejanih kritičara jastrebovih pera, napisao i sledeće: „Umetnici danas svesniji su svoje vokacije i lakše podležu iskušenju da u kritičarima vide manje neprikosnovene sudije, a više promašene umetnike koji u svojoj funkciji traže kompenzaciju za svoju stvaralačku nemoć.“²

Čak i da ljubitelj umetnosti ne poseduje ono naročito, „više čulo“ za umetnost, dovoljno je već i to što je samoj umetnosti naklonjen iznutra, i to u meri da u njoj oseća nešto lepo i prijatno – što učeni imenuju terminom „*estetsko*“ *svojstvo*. Zanimljivo je da isti uživatelj nije kadar da o ovome govori. Pokušajmo razumeti da on možda umetničkom delu, katkada, prilazi baš onako kako bismo, da smo obazriviji, mogli da kažemo kako i on umetnost prima na estetski „bezinteresan“ način.

Konačno, zašto da ne, on može biti svestan manjkavosti svojih čula, i naći se u takvome zanosu, u koji je dospao čitanjem romana. On će sasvim spontano, ispovedno primetiti prvo što mu je palo na um. A to je da je do onoga Tamo, koje je visoko i negde daleko, domašio zbog zanimljivoga sižea, jer mu nijedna druga reč ne obuhvata, niti pokriva doživljenō. No, to ne znači da baš to, Ono, *de facto* nije postojalo, u osećajnom vidu.

Sve dotle dok se jedan veliki roman, uopšte uzev, čita bez obzira na interese čitalaca, sa ili bez naročite *estetske* motivacije, sa adekvatnim ili spornim ukusom, takvo poneseno čitanje je po prirodi stvari sve drugo, ali je ponajmanje nemoralan akt, socijalno sumnjiv iskorak. Ako ni zbog čega drugog, ono je već sasvim humanistički izgledno ukoliko je životno bitno za samoga recipijenta. Velika je stvar već to što čitanje romana ili gledanje slika, slušanje muzike unutarne uznosi recipijenta a da samoj umetnosti, ponajmanje bližnjima, ne šteti!

2 Mikel Difren, Estetika i filozofija. U: *Treći program Radio Beograda*, zima, br. 8 1971, 184.

S A D R Ź A J

PREDGOVOR	7

P R V I D E O

Čovekovo pravo na lepotu i umetnost

UVOD	19
1) Estetski doživljaj nije znanje	28
2) Filozofski značaj estetske recepcije	53
3) Kriza umetnosti i urušavanje ukusa	58

D R U G I D E O

Doživljaj, ukus i stvaralac umetnosti

1) Estetski doživljaj i recepcija u novom ključu	75
2) Može li ukus biti univerzalan?	85
3) Umetničko delo i lepa umetnost	97
4) Doživljaj umetnosti i estetsko vaspitanje	120
5) O ukusima se ne dā sporiti. Roman godine i aporije kritike	135
6) Dopadanje „na prvi pogled“ – uslov estetskog uživanja ...	143
7) Svet lepote	155
8) Čista lepota – methodska fikcija	164

9) Estetskō zavodi dušu. Put u metafiziku	174
10) Dopadanje i uživanje u savremenoj estetici	185

T R E Ć I D E O

Doživljaj posebnih umetnosti

I. DOŽIVLJAJ LIKOVNOG SVETA

1) Da li svi ljudi podjednako vole iste boje?	203
2) Poreklo razlika u ukusima	210
3) Ukus i stil	223
4) Umetnikov doživljaj estetskog	233
a) <i>Slikari uživljavajuće moći</i>	253
b) <i>Slikari apstraktne recepcije</i>	260
c) <i>Zanimljiva iskustva slikara</i>	264
d) <i>Umetnik kao likovni kritičar</i>	267

II. DOŽIVLJAJ MUZIKE

5) Stvaranje muzike i uživanje	272
6) Da li su muzičke sposobnosti urođene?	276
7) Bihejvioristička teorija muzike	280
8) Primarnō u muzici – ritam ili melodija?	283
9) Teorije o muzičkom geniju	285

III. DOŽIVLJAJ KNJIŽEVNOSTI. POGLED NA KRITIKU

10) Ljubitelj lepote i kritičar	292
11) Kako pisac doživljava umetnost?	317
12) Surevnjivi umetnik i stvarna moć kritičara	322

Č E T V R T I D E O

Psihoza i doživljaj sveta. Stvaralac i recipijent

1) Oblikovanje ukusa i stila	331
2) Kreativni proces i doživljaj umetnosti – forma terapije? ...	337
3) Stvaranje i nesvesnō	341
4) Recepcija – između neprikosnovene kritike i publike	346
5) Stvaranje i doživljaj. Psihičke smetnje na vezama	349
a) <i>Bolesni umetnik. Histerija</i>	351
b) <i>Homoseksualci i biseksualci – stvaraoci i uživaoci umetnosti</i>	353
c) <i>Uticaj zavisnosti od alkohola na stvaralaštvo i doživljaj umetnosti</i>	359
REČ NA KRAJU	365
ZAHVALNOSTI	373
POGOVOR	
Obrana prava ljubitelja lepote na lični doživljaj umetnosti ...	375
IMENSKI INDEKS	379
O AUTORU	387

SRETEN PETROVIĆ
ESTETIKA I DOŽIVLJAJ
LJUBITELJU UMETNOSTI I LEPOTE

Za izdavača

Dijana Dereta

Lektura i korektura

Aleksandar V. Gordić

Likovno-grafička oprema

Marina Slavković

Prvo DERETINO izdanje

ISBN 978-86-6457-277-4

Tiraž

500 primeraka

Beograd 2019.

Izdavač/Štampa/Plasman

DERETA d.o.o.

Vladimira Rolovića 94a, 11030 Beograd

tel./faks: 011/ 23 99 077, 23 99 078

www.dereta.rs

Knjižara DERETA

Knez Mihailova 46, tel.: 011/ 26 27 934, 30 33 503

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

7.01

111.852

111.852:159.9.07

ПЕТРОВИЋ, Сретен, 1940–

Estetika i doživljaj : ljubitelju umetnosti i lepote / Sreten Petrović ; [ilustracije Ljubodrag Janković–Jale i Mladen Srbinović]. – 1. Deretino izd. – Beograd : Dereta, 2019 (Beograd : Dereta). – 390 str. : ilustr. ; 21 cm. – (Biblioteka Posebna izdanja / [Dereta])

Tiraž 500. – O autoru: str. 378. – Str. 375–378: Odbrana prava ljubitelja lepote na lični doživljaj umetnosti / Nebojša Grubor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Najvažnije knjige [S. Petrovića]: str. 388–390. – Registar.

ISBN 978-86-6457-277-4

а) Естетика б) Уметност – Филозофија

в) Естетика – Психолошки аспект

COBISS.SR-ID 280893964